

Heerlen

Heële

Naam

Oudere schrijfwijzen:

Herle, ca. 300 kopie 8^e eeuw Coriovallum, ca. 365 kopie 13^e eeuw Coriovallio, ca. 1050 kopie eind 11^e eeuw de Herla, 1883 Heerle, 1895 Heerlen.

Naamsverklaring:

Samenstelling van het Germaanse *harja**1 'leger' en *walla**1 dat voortkomt uit het Latijnse *vallum* 'wal'. (3083)

¹ Gereconstrueerde vorm.

Status

Stad en gemeente.

Ligging

NO van Maastricht.

Geschiedenis

Archeologen hebben in 1997 op de Schelsberg aan de Heerenweg een *nederzetting uit de Michelsbergcultuur* (4400-3500 v. Chr.) aangetroffen. Het unieke hiervan is dat het de eerste keer is dat in Nederland een nederzetting uit die tijd is gevonden die is omgeven door greppels en wallen, de zogenoemde aardwerken. Greppels die soms tien tot tweehonderd hectare gebied omsluiten. Archeologen gissen nog altijd naar de functie van deze greppels. De Michelsbergcultuur is genoemd naar de eerste opgegraven nederzetting van dit type op de Michelsberg bij het Duitse Untergombach in 1891. Omgreppelde nederzettingen uit deze tijd zijn vooral aangetroffen in Duitsland, België en Noord-Frankrijk. In Zuid-Nederland zijn wel eerder voorwerpen van deze cultuur gevonden. Voor zover bekend werd de nederzetting zesduizend jaar geleden bewoond door boeren die zich zowel met landbouw als veeteelt bezighielden. Dat er zo weinig bekend is over dit tijdperk heeft te maken met de materialen die destijds werden gebruikt. Dat waren allemaal vergankelijke materialen; metaal kende men in die tijd nog niet. (3020 11-10-1997)

'Coriovallum' moet in de Romeinse tijd (van circa 5 voor tot 400 na Christus) een belangrijke civiele nederzetting zijn geweest bij het kruispunt van de Romeinse heirbanen Boulogne sur Mer-Köln en Xanten-Trier. Een *granieten zuil op het Raadhuisplein* in het huidige stadscentrum markeert de plaats van het kruispunt. In 1940 stootte een landbouwer bij het ploegen toevallig op een badgebouw, 'Thermen', uit de Romeinse tijd, waarvan de fundamenten in 1975-1977 zijn overbouwd en te zien in het huidige *Thermenmuseum**1. De Thermen van Coriovallum zijn nagebouwd in het Archeon in Alphen aan den Rijn.

Het stratenplan van de binnenstad wijst op de vesting van het middeleeuwse 'Herle'. Dit verdedigingswerk werd door de Brabanders in 1244 ge- of herbouwd. Moderne muren uit de jaren zestig van de 20^e eeuw geven de omtrek aan. Bij de toren van de Pancratuskerk, de *Schelmentoren*, en bij de pastorie zijn nog resten van het middeleeuwse 'Landsfort Herle'.

Rond 1900 nog een dorp, groeide Heerlen door de komst van de mijnen uit tot een moderne stad. Heerlen heeft zijn explosieve groei en ontwikkeling te danken aan de vestiging van de *mijnindustrie* in Zuid-Limburg. Tussen 1900 en 1975 was Heerlen het centrum ervan. Van de twaalf mijnen die Zuid-Limburg toen had, lagen er elf in en om Heerlen. De *schachttoeren van de voormalige Oranje Nassau I*, de eerste kolenmijn in Heerlen (1899-1974), is bewaard gebleven als industrieel monument (gelegen achter het huidige CBS-gebouw). Het wegvallen van de vele arbeidsplaatsen heeft ook in de oostelijke mijnstreek voor veel problemen gezorgd: deze streek is na de randstad de dichtstbevolkte regio van het land. Met investeringsregelingen en vestigingspremies voor nieuwe grote en kleine bedrijven is de economie gestimuleerd. Ook zijn verschillende rijksdiensten naar dit gebied overgeheveld, zoals het ABP, het CBS en de OU (Open Universiteit).

De kwaliteiten als moderne stad ontleent Heerlen onder meer aan architectonische monumenten uit de periode 1850-1950. Door al ruim een eeuw eigentijdse architectuur bezit Heerlen een unieke collectie representanten van alle belangrijke architectuurstromingen uit de 20^e eeuw, zoals de Amsterdamse School.

Door de invloed van het mijnverleden bestaat Heerlen uit losse kernen die door groengebieden gescheiden zijn. Mijnterrein en steenkolenbergen veranderden door de operatie van zwart naar groen in moderne woonwijken, nieuwe bedrijventerreinen en groene recreatiegebieden. Het groen van Imstenraderbos, Aambos en Terworm omringen de stad. Wandelen en fietsen vanuit Heerlen is genieten van de natuur, kastelen, watermolens en boederijen. Aan de rand van de stad is de Brunsummerheide te vinden. Een gebied waar u urenlang kunt wandelen en fietsen.

Heerlen is een populaire winkelstad met een breed en gevarieerd winkelaanbod. Naast de gezellige winkelstraten zijn er diverse grotere winkelcentra, zoals bijvoorbeeld het Corio Center en Het Loon. Verder kunt u terecht op de uitgebreide woonboulevard, die jaarlijks miljoenen bezoekers van heinde en verre trekt. U kunt tevens een hapje eten, een filmpje pikken of genieten op een van de vele terrasjes die Heerlen rijk is.

Heerlen is echter meer dan een winkelstad. Ook op andere terreinen heeft de stad veel te bieden. Zo kunnen liefhebbers van kunst en cultuur terecht in het Parkstad Limburg Theater. Daarnaast kunt u diverse musea zoals het Thermenmuseum, de Stadsgalerij of Kasteel Hoensbroek bezoeken. Bovendien worden jaarlijks vele aantrekkelijke evenementen georganiseerd.

Denk aan de Taptoe, de Profronde, de Telematicaloop en het festival Cultura Nova die alle Heerlense straten vullen met vele dansende en feestvierende mensen.

Stadsdelen, wijken en buurten

Aarveld / Bautsch / Beersdal / De Beitel / Bekkerveld / Benzenrade / (Onderste en Bovenste) Caumer / Caumerveld / Douve Weien / Eikenderveld / Nieuw Einde / Ten Esschen / Gelein / Giesenveld / Gracht / Grasbroek / Heerlen-Centrum / Heerlen-Stad / Heerlerbaan-Centrum / Heerlerheide / Heeserveld / De Hei / Heksenberg / Hondsrug / Hoppersgraaf / Huisberg / Husken / Imstenrade / De Kissel / De Kommert / Koningsbeemd / Lindeveld / Litscherveld / 't Loon / Maria Christinawijk / Meezenbroek / Molenberg / Musschemig / Musschenbroek / Nieuwhusken / Op de Nobel / Palemig / Passart / Pronsebroek / Rennemig / Robroek / Rukker / Schaesbergerveld / Schandelen / Schil / Schelsberg / Schiffelerveld / Schrieversheide / Smitzerveld / Soureth / De Stack / Terworm / Uterweg / Varebeuker / Versilliënbosch / Vrank / Vrieheide / Vruschemig / Vruschenhusken / Weggebekker / Welten / De Wieër / Zeswegen.

Bezienswaardigheden

In de Gerard Bruningstraat staat de *Verschijsing van de Onbevleete Maagd*. Dit is een kruisbasiliek, uitgevoerd als een late versie van de neoromaanse stijl in de vroege 20^e eeuw. Zoals in het Rijnland veelvuldig voorkomt, is de apsis aan beide zijden geschraagd door een grote toren. Omdat aan de westzijde geen tegenwicht is ontworpen - een bouwdeel dat optisch ook aandacht vraagt - ligt het zwaartepunt aan de oostzijde. Het gebruikte materiaal is rode baksteen op een natuurstenen plint. Er zijn geen romaanse boogfriezen. De muurbekroning is uitgevoerd in gemetselde ornamenten van gele bakstenen. De kerk is er één uit een tijd waarin het speelse van het pure neoromaans af was en daarom nogal zoutloos uit het toen dus al geschreven 'boekje' kwam.

De architectuur van de *St. Pancratiuskerk* (Pancratiusstraat / Kerkplein) staat in nauwe betrekking tot die van de Onze Lieve Vrouwe van Maastricht. Dit is onder meer verklaarbaar door de invloed die de familie Van Are, bekleders van hoge posten in de kerkelijke hiërarchie van het Rijn- en Maasland, bij verbouwing aan beide gebouwen in het tweede kwart van de 12^e eeuw kon doen gelden. In Heerlen staat met de St. Pancratius een mooi voorbeeld van een middelgrote romaanse kerk, zoals er in het gebied van Rijn en Maas in de 12^e eeuw veel ontstonden, maar waarvan er in ons land niet veel zijn behouden. De kerk werd opgetrokken uit kalk- en zandsteenblokken. Het schip heeft drie beuken met vierkante traveeën, waarvan de verhouding tussen zij- en middenbeuktraveeën 1:2 is. De scheiding tussen de beuken is een arcade van stevige, op vierkante grondslag opgebouwde pijlers. Oostelijk is een halfronde en lagere apsis de beëindiging van het religieuze gebouw. Even hoog als het middenschip is het dwarsschip dat aan noord- en zuidzijde met een rechte muur wordt besloten. Op de kruising van schip en dwarsschip, welke kruispuntnavee ook wel viering wordt genoemd, staat een stevige vierkante vieringstoren met tentdak en dakkapellen.

Aan de westzijde staat een enkele toren, die er door de terughoudendheid bij het geleden van de wand door lijstwerk en nissen sober en gesloten uitziet. Om deze reden, gecombineerd met de wetenschap dat de kerk in het hart van een vesting was gelegen, is wel verondersteld dat het bouwwerk aanvankelijk gedeeltelijk de functie van fortificatie had. Aan de andere zijde van de kerk, ten noordoosten ervan, staat de zogenoemde *gevangentoren* of *Schelmentoren*, waaraan op vergelijkbare wijze het utilitaire doel is af te lezen.

En hier raken we aan het probleem dat samenhangt met het eeuwenlang in gebruik blijven van een kerk en met de menselijke drang om het met noodzakelijk onderhoud ook te blijven verfraaien. Het was ir. Jos Cuypers die de kerk in 1902-1903 repareerde en ingrijpend 'restaureerde'. Dit laatste begrip staat tussen aanhalingstekens omdat het herstel met de nodige fantasieën over de middeleeuwse toestand gepaard ging. Nu is het van iedere tijd, en op zich vergeeflijk, dat architecten die de opdracht krijgen herstelwerken uit te voeren, ook naar eigen goeddunken vernieuwingen met historiserende karaktertrekken uitvoeren. Net als zijn vader Pierre Cuypers, die we in talloze Limburgse kerken ontmoeten, heeft de restaurator van de St. Pancratius naar meer dan naar instandhouding gestreefd. Men bedenke daarom bij het bekijken van het gebouw, dat het transept - hoewel waarschijnlijk van oudsher deel uitmakend van het gebouw - in een 20ste-eeuwse vorm voor ons staat. De vieringstoren en het koor zijn eveneens ontsproten aan Cuypers' brein. De oude graatgewelven van het schip werden na de oorlog vervangen door koepelgewelven en ook voor de noordelijke beuk was vervanging, na oorlogsschade, noodzakelijk.

Binnen zijn diverse gesneden en geschilderde kunstwerken, gemaakt vanaf de 15de eeuw, te bewonderen. Charles Eyck, van wie we onder andere ook elders in Heerlen en in Groot Genhout werk tegenkomen, schiep de schilderijen tegen het gewelf.

De *Schelman- of Gevangentoren* aan het Kerkplein (in documenten uit 1494 Bickersteyntoren genoemd) is in de 12^e eeuw opgetrokken uit breuksteen. Sinds 1244 maakte de toren deel uit van de stadsomwalling. De toren kreeg in de 19^e eeuw twee neogotische zij-ingangen erbij. Het was oorspronkelijk een verdedigbare woontoren van de Heren van Aare. Het is de voormalige zetel van de hoofdschepenbank, met op de bovenste verdieping drie cachotten en een folterkamer uit de bokkenrijdersperiode*2. In de spil van de houten spiltrap vinden we de inscriptie '1766 Geerechts van Heerle'. Thans heeft de toren geen bestemming meer.

Andere religieuze oude gebouwen:

Het *St. Barbarakapelletje* (Palemig) is gesticht door de Heren van Schaesberg.

De *Sint Martinuskerk* (Welten) wordt al vermeld in 1049. Het gebouw heeft een middeleeuwse 'vlucht-' toren met een luidklok uit 1519. Deze toren is verbouwd in 1897. Sinds 1859 is de Martinuskerk bedevaartsoord van de H. Marcoen. Marcoen werd er

aangeropen tegen scrofulose (koningszeer), gezwellen, zweren en verlammingen in armen, benen en voeten. Vieringsdatum: 1 mei (+ octaaf).

De *Sint Jan* is een oude parochiekerk. Er zijn heel wat getallen op te sommen met een toren uit de 13^e eeuw, een driebeukig schip uit de 14^e, een koor met delen uit de 13^e-17^e eeuw, een sacristie van 1725 en klokken uit 1414 en 1840. Op het kerkhof zijn 21 grafkruisen en 6 grafstenen uit de 16^e en 17^e eeuw.

Moderne kerkenbouw en het bisdom:

Veel vooraanstaande 20^e-eeuwse Limburgse architecten hebben in deze streken kerken gebouwd. Namen die hierbij genoemd worden zijn onder meer Wielders, Boosten, Peutz en Bisscheroux, die gemeen hadden niet veel heil te zien in de kerk als instituut. Dat de architecten uit deze categorie desondanks opdrachten kregen voor kerkenbouw dankten zij aan het gegeven dat zij wel degelijk gelovig waren. Het bisdom stelde dit als vereiste.

Het stempel dat de kerkelijke overheid drukte op de vormen van hun scheppingen was een zware. Alphons Boosten merkte dat bijvoorbeeld bij herhaling aan den lijve bij de totstandkoming van de *Gerardus-Majellakerk* op Heksenberg in Heerlen. De bouwmeester had een zeer rijk gedecoreerde en gematerialiseerde kerk in gedachten, maar de opdrachtgever verhinderde dit. Doordat de Kerk het laatste woord mocht spreken is de Majellakerk aanmerkelijk soberder dan door de schepper gewenst.

Toch zou het artistieke klimaat in Heerlen wat vrijer mogen worden genoemd dan dat van de rest van Zuid-Limburg. Een verklaring is door kunsthistoricus Jos Pouls, wiens proefschrift onder andere de Bisschoppelijke Bouwcommissie belicht, gevonden in een liberalere kijk op kerk en geloof ter plaatse. In deze sfeer die samenhangt met het moderne industriële verleden liet ook het bisdom de teugels wat vieren en werd meer mogelijk gemaakt dan elders.

Met de *Koepel- of Annakerk**1 (Bekkerveld 10), waarvoor de eerste plannen al voor de Tweede Wereldoorlog ontstonden, schiep Frits Peutz een hoogtepunt in zijn oeuvre. De plattegrond verenigt vierkant en cirkel (met een doorsnede van 31 m) door tussenkomst van de achthoek. Zoals steeds bij Peutz roept het gebouw uiteenlopende associaties op, hier zowel met de oosterse tradities van religieus bouwen en met de staat van het bouwen in Nederland halverwege de 20^e eeuw. De ruimtewerking is uniek.

De bouwmeester had zichtbaar gebruik gemaakt van de soepeler opstelling van het bisdom jegens kerkenbouw in Heerlen. Als hoofdmateriaal koos Peutz het gewapend beton. Ofschoon hiervoor toch meerdere redenen aan te dragen zijn, werd door critici gesuggereerd dat Peutz zich hiermee vooral 'modern' wilde betonen. Maar zelf wees hij dit van de hand: Zijn ontwerpen moesten naast fraai voor alle tijden kunnen zijn, dus een zekere tijdloosheid uitstralen, en simpelweg hun doel dienen. Dat de materialisatie een moderne was, werd juist veroorzaakt doordat het beton bij de actuele bouwwijzen met beton van vooral industriële gebouwen in de mijnstreek al een veelvoorkomend materiaal was. Ook constructief had het zijn nut al bewezen, want de Annakerk was met dit materiaal minder vatbaar voor mijnschade.

Ondanks het toegeeflijke bisdom en ondanks de zeker voor de beschouwer van een halve eeuw later niet uitzonderlijk onorthodoxe aankleding werd de architectuur overigens niet door iedereen hartelijk ontvangen. Veel Heerlenaren met een wat conservatiever blik op kerkelijke bouwkunst zagen het als een te grote breuk met de tradities van het bouwen met hout en natuursteen. Voor hen was het ontbreken van deze tradities veel meer in het oog springend dan het gegeven dat de architect een soort Romeins Pantheon van het naoorlogse bouwen schiep.

Over de in 1929 door Peutz ontworpen *St. Antonius van Padua kerk* van Huskenskolonie schreef criticus Siebers in 1931 in het R.K. Bouwblad: "Het is gelegen in de armste mijnwerkersbuurtschap die de omgeving van Heerlen kent. Maar men kan die mijnwerkers om hun kerk benijden." Inderdaad is de St. Antonius van Padua een gebouw dat ondanks de toepassing van eenvoudige materialen als baksteen niet armoedig overkomt. Zoals we van de bouwmeester al kennen, vermengde hij op originele wijze functionele eisen, moderne overwegingen en referenties aan traditionele vormen. De aankleding werd gegund aan bekende Limburgse kunstenaars als Charles Eyck en Charles Vos.

Eén van de jongste kerken van Zuid-Limburg is de *Andreaskerk* van Laurens Bisscheroux. Deze onttrekt zich veel meer dan de Annakerk aan de structuur en vormen die van oudsher met kerkarchitectuur worden geassocieerd. Het vrijere denken dat de Bisschoppelijke Bouwcommissie na de oorlogen mogelijk maakte, is hier doorontwikkeld en uitgewerkt tot een gebouw dat zich niet onmiddellijk kerk laat noemen. Pouls signaleert in het in de grond verzonken zijn van het gebouw niet alleen de, sinds Peutz' jaren groter geworden, formele verwantschap met de vroegere mijnbouw (vaker drukte Bisscheroux zich op een dergelijke wijze respectvol ten opzichte van de mijnwerkers uit: Kamer van Gabriël), maar gaat zelfs verder door deze toestand uit te leggen als verwijzing naar bescheidenheid van de kerk, misschien zelfs naar schaamte

Andere moderne religieuze gebouwen:

De *Hervormde kerk*, Tempsplein 14, werd gebouwd in 1931 naar ontwerp van de architecten Stuivinga en Van de Vooren.

De *Gedachtenis- of Vredeskapel* (Akerstraat) was een geschenk van de burgerij uit dank voor het behoud van de stad in de Tweede Wereldoorlog en ter nagedachtenis van de gevallen. Het is een ontwerp van Peutz uit 1961.

Grafkapel van de H. mgr. Petrus Joseph Savelberg (Gasthuisstraat 2, bij Huize Savelberg). Joseph Savelberg was de stichter van de congregaties van de kleine zusters van de H. Joseph en van de broeders van de H. Joseph. Savelberg stierf in 1907 'in een geur van heiligheid'. De broeders en zusters van de congregaties bezoeken het graf sindsdien regelmatig, net als vereerders van buiten de congregaties. Toen in 1932 het proces tot zaligverklaring van mgr. Savelberg werd ingeleid, namen de

verering en het aantal bedevaartgangers aanmerkelijk toe. Vanaf de jaren zeventig van de 20^e eeuw is de toeloop echter verminderd.

Kasteel Passart-Nieuwenhagen.

Kasteel Eyckholt (oorspronkelijk uit 1381, verbouwd in 1760) is thans een ruïne, gelegen vlakbij de watermolen Terworm.

De door Heerlen stromende *Caumerbeek* en *Geleenbeek*, die nu geen imposante indruk meer maken, zijn in het verleden belangrijke energiebronnen geweest. Ongeveer vanaf de 16^e eeuw bleek dat deze beken gebruikt konden worden door en voor de bevolking. De stroming van de beken was namelijk sterk genoeg om schoepenraderen van *watermolens* aan te drijven, die op hun beurt gebruikt konden worden om onder andere geogoste gewassen en zaden te malen. Sinds de Middeleeuwen zijn in Limburg waterradmolens in gebruik geweest voor onder meer het malen van graan, mosterd en buskruit, voor het zagen van hout en het fabriceren van papier. Tijdens de Industriële Revolutie (tweede helft 19^e eeuw) zijn de waterradmolens grotendeels vervangen door stoommachines. Er zijn er landelijk nog circa 85 over, waarvan maar liefst vijf in de gemeente Heerlen. Overigens zijn er twee typen waterradmolens; men spreekt van een *bovenslagmolen* als het water van bovenaf op de schoepen valt, van een *onderslagmolen* als het water onderlangs stroomt.

In Heerlen vinden wij nog de volgende waterradmolens:

Caumermolen (Caumermolenweg);

Eikendermolen (Eikendermolenweg), gedeeltelijk in vakwerk gebouwd;

Schandelermolen (Schandelermolenstraat);

Oliemolen (Oliemolenstraat 32) uit de 16^e eeuw. Was vroeger inderdaad als oliemolen in gebruik, naderhand uitsluitend als graanmolen.

Weltermolen, gelegen aan de rand van de Weltervijver (Welterkerkstraat, Welten). Deze watermolen wordt al in 1443 genoemd en heeft toebehoord aan het huis Van Strijthagen. Te bezichtigen iedere derde zaterdag van de maand.

Met name de onderslagmolens de Oliemolen en Weltermolen zijn, nadat zij volledig zijn gerestaureerd en zorgvuldig worden onderhouden, nog steeds herkenbaar als de watermolens zoals zij oorspronkelijk in functie zijn geweest.

De gemeentewaterleiding van Heerlen is op 1 juni 1908 zonder watertoren in bedrijf gesteld. Al gauw bleek dat door een te geringe toevoer bij verbruikspieken de druk wel erg laag werd. Een van de getroffen maatregelen was de bouw in 1915 van een forse *watertoren*4 aan de Heerlerbaan* ten zuiden van het centrum. Ook werd een tweede waterwingebied in gebruik genomen. Nadat in het noorden van de stad (Vrieheide) in 1965 een *tweede watertoren*5* in gebruik was gesteld, kon de oude toren worden gemist. In 1976 is het bovenstuk gesloopt. In de voet, die bleef staan, was een klein pompstation, een aanjager, ondergebracht dat dienst moest blijven doen. In 1952 is ook nog een *watertoren*6 voor de toenmalige Oranje Nassaumijn* in gebruik genomen. Deze is nog steeds in functie.

Het voormalige *Modehuis Schunck* (Bongerd/Pancratiusplein), gebouwd in 1933-1936, in de volksmond *Glaspaleis* genoemd, is een meesterwerk van architect F.P.J. Peutz als een eigen interpretatie van het *nieuwe bouwen*. Het complex staat op de Unesco-lijst van internationaal beschermde monumenten. In 2002 is het Glaspaleis in gebruik genomen als Centrum voor Cultuur. Diverse Heerlense culturele instellingen zijn hierin gehuisvest, zoals Stadsgalerij Heerlen, Muziekschool Heerlen, Filmhuis De Spiegel, Vitruvianum en het Studiecentrum voor Architectuur in de Euregio Maas-Rijn.

Horicherhof, Corisbergweg 127-129. Bovenste Caumer is in oorsprong een zeer historisch landschap. Hier ontspringt de Caumerbeek, die zich voorbij Hoensbroek verenigt met de Geleenbeek. De plek waar de bron opborrelt noemt men de *droepnaas* (druipneus), omdat de waterpomp die hier geslagen werd voortdurend waterdruppels lekte. In 1921 is hier een Romeinse villa opgegraven. In de Middeleeuwen verrees ter plekke een gebouw dat geregistreerd werd onder de naam Horicherhof, ook wel Overste Hof genaamd in tegenstelling tot de Onderste Hof of Klein Caumer. Het woonhuis van de hoeve is in 17^e-eeuws vakwerk opgetrokken met een fraaie overkraagde verdieping.

Stadhuis, Raadhuisplein. Gebouwd 1939-1948, modern interieur. Architect prof. F. Peutz. Te bezichtigen tijdens kantooruren.

De *houten elektriciteitspalen aan de Heerlerbaan* worden sinds 2002 beschermd. Stroomgigant Essent had ze afgeschreven en wilde ze afbreken. Maar de gemeente heeft de palen aangekocht om nog een stukje nostalgie aan de randen van Heerlen te bewaren. De stroom is eraf gehaald en gaat voortaan ondergronds naar de huizen. Maar de kabels blijven hangen.

Huis De Luijf (Wilhelminaplein 24) is gebouwd in de eerste helft van de 17^e eeuw door Jan Dautzenberg, de toenmalige secretaris van Heerlen. Sinds 1970 is de gemeente Heerlen eigenaar. Thans is het verbonden met het moderne gebouw van de muziekschool.

Huize Savelsberg (Gasthuisstraat 45) is een bakstenen woonhuis uit de 18^e eeuw. Het is het vroegere woonhuis van Mgr. Savelsberg, stichter van de Orde van de Kleine Zusters van Sint Jozef. De zusters hebben er naderhand hun klooster van gemaakt. De woon-/slaapkamer van Mgr. Savelsberg in late biedermeierstijl is nog in originele staat.

Natuur / cultuur / recreatie

Landgoed Terworm is een beschermd natuurgebied van 225 hectare, eigendom van het Van der Valkconcern en sinds 1999

beheerd door Natuurmonumenten. Het landgoed is landelijk gelegen aan de rand van het drukke Heerlen, met diverse wandel- en fietsroutes. Natuurmonumenten*8 heeft grote plannen om het natuurpark in oude glorie te herstellen. In 2007 moeten alle plannen gerealiseerd zijn. Boswachter Frans Kapteijns is erg enthousiast: "Als alles verwezenlijkt wordt, wordt dit beekdal mooier dan het Geuldal. Het loopt langs een grote diversiteit aan biotopen: langs kalkgraslanden, lössgebieden, zandvlaktes, akkerlanden, hoogstamboomgaarden, weilanden en beekbegeleidend bos." Gezien de historie van het landgoed, heeft Natuurmonumenten ervoor gekozen om in dit gebied zowel 'wilde' natuur te ontwikkelen als cultuurhistorische elementen te herstellen. De mens heeft hier het landschap bepaald, waardoor de variëteit aan biotopen zo groot is. De Geleenbeek is voor een deel teruggelegd in zijn oude bedding, waardoor deze weer meandert en een drassig natuurgebied kan ontstaan.